

WASYL
IWASZKIW

Ukraińskie literaturoznawstwo i folklorystyka dziś.

Tendencje i perspektywy

UKRAIŃSKA NAUKA FILOLOGICZNA PRZEŻYWA DZIŚ SWOISTE odrodzenie, ale jednocześnie znajduje się w kryzysie. Wydawało się, że w drugiej połowie lat 80. XX w., kiedy dzięki „pierestrojce” republiki narodowe otrzymały więcej, szczególnie w humanistyce, samodzielności niż wcześniej, powstaną wówczas dobre warunki do wielokierunkowego rozwoju literaturoznawstwa i folklorystyki. Ukraińscy uczeni, zwłaszcza z Instytutu Literatury im. T. Szewczenki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (NANU) w Kijowie oraz z innych instytucji naukowych i uniwersytetów, uzyskali możliwości nowego sformułowania planów naukowych i weryfikacji tez swoich poprzednich prac itp. Właśnie w tym okresie, dzięki wysiłkom naukowców przede wszystkim z Instytutu Literatury NAN, zostały zakończone przygotowywania do wydania spuścizny Iwana Franki w 50. tomach (zrealizowano to w latach 1976–1986), opublikowano dwutomową *Historię literatury ukraińskiej* (1987), podjęta została inicjatywa wydania nowego pełnego dorobku prac Tarasa Szewczenki, ukraińskiego geniusza, także opublikowania zbiorów dzieł innych pisarzy, wydania *Ukraińskiej encyklopedii literackiej* itp. Jednakże wykonanie tych zadań, jak zauważyli naukowcy z Instytutu Literatury NANU, jest bardzo złożone. Zasadniczą barierą jest brak odpowiedniej bazy źródłowej, tj. pełnych, akademickich wydawnictw gromadzących całą spuściznę pisarzy ukraińskich, uwzględniającą wszystkie odmiany redakcyjne utworów oraz korespondencję. Wykonanie tego zadania wymagało od literaturoznawców przeprowadzenia badań archiwalnych, ponieważ dużo tekstów literackich i korespondencji klasyków ukraińskich znajduje się jeszcze w archiwach. Należy na nowo opracowywać biogramy tego czy innego twórcy itp.

Badania w naukach humanistycznych utrudnione były ze względu trudną sytuację społeczno-polityczną. W Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej przebiegały w tym czasie burzliwe procesy formowania się niezależnej republiki, skutkowało to tym, że społeczeństwu przez jakiś czas nie dostrzegało problemów nauk filologicznych. W tym czasie pojawiła się pilna potrzeba wyznaczenia punktów orientacyjnych w nauce o literaturze.

Dostrzegano potrzebę odejścia od koncepcyjnych zasad literaturoznawstwa radzieckiego, które w swojej podstawie było zbyt nacechowane ideologicznie.

Na początku lat 90. XX w. zostało wstrzymane wydawanie *Ukraińskiej encyklopedii literackiej* – z planowanych pięciu obszernych tomów, wyszły jedynie trzy. Ponadto charakterystyka twórczości poszczególnych pisarzy podana w tych tomach zdumiewająco różniła się. W pierwszym tomie, który został opublikowany jeszcze za czasów USRR, nie było artykułów o wszystkich pisarzach ukraińskich – planowanych wcześniej do umieszczenia – w *Encyklopedii*, zaś ocena spuścizny literackiej większości twórców była tendencyjna. Zamieszczane tamże bibliografie dotyczące dorobku literackiego były niepełne. W konsekwencji przywołanych tutaj niedostatków merytorycznych i metodologicznych i świadomych zaniedbań warsztatowych literaturoznawcy ukraińscy zrezygnowali z kontynuacji wydawania *Ukraińskiej encyklopedii literackiej*. Podobnie rzecz miała się z planowanym wydaniem pełnego 12-tomowego zbioru twórczości Tarasa Szewczenki; wydano tylko trzy tomy, w tym dwa tomy poezji, i trzeci zawierający teksty dramaturgiczne i częściowo prozatorskie. Problemy wynikały nie tyle z doboru tekstów, co ze swoistości interpretacji utworów twórcy. Badacze często nie mogli adekwatnie objaśnić treści analizowanych tekstów, oprócz tego, od czasu do czasu pojawiały się informacje o odnalezionych utworach bądź ich fragmentach. Na Ukrainie dziedzictwo Tarasa Szewczenki jest zbadane, jak się wydaje, najlepiej spośród wszystkich pisarzy ukraińskich. W Instytucie Literatury im. Tarasa Szewczenki Narodowej Akademii Nauk w Kijowie pracuje cały czas specjalistyczny Zespół Szewczenkoznawstwa. Warto wspomnieć, że jego kierownikami w latach 1970–1990 byli tacy wybitni uczeni, jak Jewhen Kyryluk, Jurij Iwakin, Wasyl Borodin, Wasyl Szubrawski, Waleria Smilanska, Nina Czamata, Mykoła Pawluk i inni.

Złożona sytuacja ekonomiczna na Ukrainie nie dawała możliwości opublikowania pełnego cyklu zawierającego całą klasykę ukraińską. Pozytywnie zaś została rozwiązana edycja dzieł Tarasa Szewczenki. W 2015 roku ukończono 12-tomową serię jego utworów: sześć tomów

poświęconych słownej twórczości (poezja, proza, dziennik, korespondencja, notatki archeologiczne, zapisy folklorystyczne i inne), zaś pięć tomów zawierało prace malarzkie (Szewczenko był wybitnym malarzem). W ostatnim, 12. tomie, znalazły się: kronika życia i twórczości pisarza oraz materiały informacyjno-bibliograficzne. Pełne akademickie wydanie utworów „Kobziarza” (określenie powstało od nazwy tomiku wierszy poety) przyczyniło się do wyodrębnienia w literaturoznawstwie ukraińskim i w historii sztuki dziedziny określanej jako szewczenkoznawstwo. Pełne wydanie spuścizny poety, stało się podstawą licznych popularnych wydań jego utworów, a także umożliwiło przygotowanie *Encyklopedii szewczenkowskiej* w sześciu tomach (wyszły już cztery tomy i niebawem ukażą się dwa kolejne). *Encyklopedia* nie obejmuje prawdopodobnie wszystkiego, co dotyczy Szewczenki, jednak wydanie jej jest znaczącym postępem naszego literaturoznawstwa. *Encyklopedia* po raz pierwszy namacalnie pokazała całą wielkość ukraińskiego geniusza narodowego. Głównie dzięki tej publikacji pojawiło się kilka nowatorskich opracowań na temat Szewczenki napisanych w nurcie współczesnej nauki. Spośród wielu publikacji warto przywołać prace: Iwana Dziuby (wielka monografia, która z czasem przekształciła się w oddzielny tom 12-tomowej *Historii literatury ukraińskiej* (zob. dalej); oraz Walerii Smilanskiej, Wiktora Dudka i Oleksandra Boronia. Nowatorskimi studiami z dziedziny historii sztuki o Szewczence stały się monografie Wołodymyra Owsijczuka, Wołodymyra Jaciuka i Łesi Heneraluk. Spuściznę Szewczenki badają: amerykański ukrainista – Hryhorij Hrabowycz, ukraińscy uczeni – Wasyl Pacharenko, Wołodymyr Mowczaniuk, Serhij Halczenko, Oleś Fedoruk, Jewhen Nachlik i inni. Nie oznacza to jednak, co oczywiste, że wszystkie szewczenkoznawcze zagadnienia zostały rozwiązane [...].

Realizacja planów wydawniczych dotyczących spuścizny literackiej innych pisarzy jest – z przyczyn ekonomicznych Ukrainy – ograniczona. Projekt opublikowania utworów Iwana Franki, o którym poinformowano w 2006 roku, podczas jubileuszu 150-lecia urodzin pisarza, pozostaje dotychczas niezrealizowany. Jednak we frankoznawstwie jest pewien postęp; przygotowano pięć dodatkowych tomów do zaplanowanej 50. tomowej edycji utworów Iwana Franki (dotychczas wyszły cztery tomy). O potrzebie akademickiego wydania utworów tego genialnego twórcy ukraińskiego świadczy niezwykle ciekawa książka – kupiury w zbiorze utworów Franki w 50. tomach (wyszły tutaj fragmenty prac naukowych i utworów artystycznych, które zostały wydobyte z tekstu). W znacznej mierze właśnie dlatego, aby podnieść frankoznawstwo na odpowiedni poziom naukowy, kilka lat temu we Lwowie (gdzie żył i pracował Iwan Franko) został utworzony w strukturze Narodowej Akademii Nauk Ukrainy Instytut Iwana

Franki (kierownik Instytutu – prof. NAN Ukrainy, członek korespondent Jewhen Nachlik). Naukowcy z Instytutu aktywnie opracowują teksty o charakterze źródłowym, pracują nad serią frankowskich encyklopedii, kontynuują uzupełnianie bibliografii. Ważne dla współczesnego frankoznawstwa jest przygotowywanie w Instytucie Literatury NAN Ukrainy w Kijowie, czterotomowej *Biblioteki Iwana Franki* (kierownik projektu – Hałyna Burłaka). Biblioteka Franki składa się z 10 tysięcy unikalnych publikacji i znajduje się w Instytucie Literatury. Do dziś opublikowano dwa tomy.

Ponad 10 lat temu, grupa ukraińskich naukowców (Wiktor Dudko, Stepan Zacharkin, Wasyl Iwaszkiw, Jewhen Nachlik i Oles’ Fedoruk) z inicjatywy prof. Hryhorija Hrabowycza i przychylności Ukraińskiego Naukowego Instytutu Uniwersytetu Harvardzkiego (USA), Instytutu Krytyki i Wydawnictwa „Krytyka”, przyjęła plan przygotowania 35. tomów utworów Pantelejmona Kuliszka, wybitnego pisarza ukraińskiego, tłumacza, folklorysty, historyka, kulturowego i społeczno-politycznego działacza XIX wieku. Zdawaliśmy sobie sprawę z trudności realizacji tego projektu, tym bardziej, gdy uświadomiliśmy sobie sytuację, w jakiej przebiegało wydawanie, znacznie mniejszego objętościowo zbioru utworów Tarasa Szewczenki. Pracował przez wiele lat nad tym wydaniem cały zespół naukowców z Akademii w Kijowie, ponadto w jego realizacji pomagali szewczenkoznawcy z Ukrainy i innych krajów. W projekt dotyczący przygotowania dzieł Kuliszka zaangażowaliśmy się wszyscy. Pantelejmon Kulisz, mimo że kontrowersyjny w ocenach, to jest postacią szczególną w historii literatury ukraińskiej XIX wieku. Pantelejmon Kulisz, jak wiadomo, zrobił nadzwyczaj wiele dla pełnowartościowego rozwoju literatury ukraińskiej; jest autorem pierwszej w naszej literaturze powieści historycznej, przetłumaczył na język ukraiński *Biblię* i znaczną część dzieł Szekspira, uporządkował gramatykę oraz ortografię języka ukraińskiego, do dziś posługujemy się – tzw. *kuliszówką*, itd. Obecność twórczości Pantelejmona Kuliszka w historii literatury ukraińskiej jest oczywista; bez niego niemożliwa jest adekwatna analiza prawidłowości procesu historyczno-literackiego. Obecnie ukazały się dwa tomy korespondencji Kuliszka (lata 1840–1856) (autorem wydania jest Oles’ Fedoruk) oraz akademickie wydanie unikalnej etnologicznej pracy *Zapiski o Południowej Rusi* („Записки о Южной Руси”) w dwóch księgach (opracowanie tekstów, wariantów i komentarzy – Wasyl Iwaszkiw). Przygotowywane są ponadto tomy prozy, poezji i dramaturgii Kuliszka, w dalszej kolejności są przekłady dramatów Szekspira, *Biblii*. W planach jest również wydanie nieocenionych folklorystycznych zapisów Franki. Niewątpliwie, marzymy o dniu, kiedy ukażą się wszystkie tomy – jedynie wówczas będzie można podejmować prace

dotyczące biografii i twórczości pisarza, encyklopedii kuliszowskiej. Dopiero w świetle opublikowanej ogromnej spuścizny będzie można pokazać prawdziwą naukową świadomość tej wybitnej postaci. Równoległe z przygotowywaniem tego wydania publikujemy monografie naukowe o twórczości Kulisza. Są to prace Jewhena Nachlika i Wasyla Iwaszkiwa, monografię na temat tekstów „Czarnej Rady” kończy Oles’ Fedoruk, zaś Siuj Lisza, chińska badaczka z Szanghaju, obroniła rozprawę doktorską na temat ukraińskojęzycznej prozy Kulisza (promotor – prof. Wasyl Iwaszkiw).

Jest oczywiste, że spośród przedstawionych tutaj projektów, za priorytetowe zadanie współczesnego literaturoznawstwa ukraińskiego przyjmuje się wydanie akademickich zbiorów dziedzictwa naszych klasyków.

Zespół Instytutu Literatury im. Tarasa Szewczenki NAN w Kijowie, pod kierownictwem wybitnego ukraińskiego uczonego, akademika Witalija Donczyka, pracuje nad jeszcze jednym ambitnym projektem, tj. *Historią literatury ukraińskiej* (w 12 tomach). Realizacja tego zadania, co oczywiste, wymaga znacznych zasobów intelektualnych; doboru kompetentnych autorów określonych części wymienionego dzieła, powołania redaktorów naukowych poszczególnych tomów. Chodzi o taki zespół naukowców, by jego członkowie mieli umiejętność syntetyzowania dotychczasowego dorobku, kompetentnie problematyzowali opisywane zjawiska, postrzegali opisywane okresy literackie jako określone etapy całego procesu historyczno-literackiego i następnie, by przekazywali obiektywną, nieskażoną ideologicznie, wiedzę historyczno-literacką społeczności akademickiej. Takie publikacje uważamy za nadzwyczaj ważne, dlatego pracujemy aktywnie i odpowiedzialnie. Prace nad *Historią literatury ukraińskiej* trwają. Ujrzały światło dzienne już cztery tomy: 1. i 2. (dawna literatura ukraińska od X do XVIII wieku), a także 3. i wspomniany wcześniej 4. tom – twórczość Tarasa Szewczenki. Trwają prace nad kolejnymi tomami.

Chcę także zwrócić uwagę na cechy współczesnej folklorystyki ukraińskiej, którą dość często uważa się za gałąź literaturoznawstwa. Pogląd ten nie jest całkiem słuszny. Wspólnym mianownikiem obu dyscyplin jest przedmiot badań: twórczość artystyczna. Różnica tkwi zaś w subkodzie językowym: literacka twórczość folklorystyczna jest realizowana ustnie. Folklor rozwija się według swoich zasad, często – odmiennych od tych, które dotyczą literatury pięknej. O ważności folklorystyki jako nauki, przekonująco świadczą prace Instytutu Sztuki, Folklorystyki i Etnologii im. Maksyma Rylskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie. Zrealizowano wiele cennych projektów badawczych; najważniejszym osiągnięciem – ostatnich 10 lat – jest przygotowanie pięciotomowego, pełnego korpusu utworów unikatowego gatunku ukraińskiej,

folklorystyki – dum. Dotychczas ukazał się pierwszy tom, tego bardzo potrzebnego wydawnictwa. Trwają końcowe prace nad następnymi dwoma tomami.

Swoj wkład w rozwój współczesnej folklorystyki ma Katedra Folklorystyki Ukraińskiej im. Filareta Kołesy Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki, (kierownikiem jest autor niniejszego artykułu)¹. Kontynuowane są badania nad spuścizną Filareta Kołesy, wybitnego ukraińskiego folklorysty i muzykologa. Co dwa lata organizowane są przez Katedrę konferencje naukowe zatytułowane *Kolessewskie czytannia* („Колессівські читання”), opublikowane zostały dwa duże zbiory prac naukowych na ten temat, opracowywane są archiwalia uczonego. Najważniejszym zadaniem Katedry jest funkcjonowanie współczesnego archiwum folkloru ukraińskiego. Istotna w realizacji tego zadania jest pomoc władz państwowych. Utworzone zostało Laboratorium Folklorystyczne, zaś odpowiedni temat naukowy finansuje Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy. Zrezygnowaliśmy z tradycyjnego podejścia do archiwizacji materiału folklorystycznego, tj. utrwalenia konkretnych gatunków, np. kolęd, wiosennych pieśni obrzędowych, itd.). Istotna w naszej pracy nad folklorem jest przyjęta i realizowana nowa koncepcja opisu tradycji ludowej, zasadzająca się na fundamentalnym pojęciu, jak *pokaz* (*seans*). Przez termin *pokaz* rozumie się cały repertuar danego twórcy ludowego. Może nim być np. gawędziarz lub śpiewak ludowy. Tak definiowany termin *pokaz* (*seans*) obliguje eksploratora do zapisywania całego repertuaru wykonawcy. Rejestrowane są więc wszystkie elementy werbalne i pozawerbalne danego *pokazu* (*seansu*). Ważne znaczenie ma język wypowiedzi informatora-wykonawcy *seansu*. Eksplorator prowadzi dokładną dokumentację materiałów, notuje czas i miejsce zapisu, warunki i okoliczności, w jakich przebiega rejestrowany *seans*, utrwała dane osobowe informatora-wykonawcy/wykonawców itp. Archiwum, znajdujące się przy Katedrze, gromadzi kilka tysięcy *pokazów* (*seansów* zjawisk tradycji ludowej), na które składają się dziesiątki tysięcy utworów ludowych.

Przygotowaliśmy teoretyczne zasady dokumentowania ukraińskiej tradycji folklorystycznej (autorem koncepcji jest doc. Andrij Wowczak). Dokumentowanie folkloru odbywa się według określonych etapów: rejestracja materiału folklorystycznego, transkrybowanie zapisów folklorystycznych, tworzenie dokumentów folklorystycznych i ich archiwizacja. Podstawę zasobów archiwalnych Katedry Folklorystyki Ukraińskiej im. Filareta Kołesy Uniwersytetu Lwowskiego tworzą materiały

¹ Szczegółowe informacje o pracach archiwalnych prowadzonych przez Katedrę podane zostały w artykule *Instytucjonalizacja folklorystyki...* autorstwa A. Wowczka (zob. tekst w niniejszym numerze czasopisma „Lublin. Kultura i Społeczeństwo”).

folklorystyczno-etnograficzne uzyskane w terenie podczas studenckich praktyk folklorystycznych. W Archiwum zgromadzone są dokumenty tradycji folklorystycznej w różnych formach zapisu (audio-, video-, fotodokumenty, a także dokumenty graficzne i tekstowe). Utrwalone są one na kilku typach nośników (stanowią je głównie materiały elektroniczne, ale są też kasety magnetofonowe, taśmy magnetyczne). Archiwum przechowuje materiały gromadzone od 1964 roku do dziś.

Obecnie Archiwum ma 5340 jednostek zapisów dźwiękowych o długości trwania 2360 godzin. Zapisy obejmują różnorodne zjawiska folkloru ukraińskiego (głównie ze środowiska wiejskiego). Dokumentują one zjawiska istniejące zarówno w formie aktywnej (tj. obecne w życiu codziennym i obrzędowości ludowej), jak i w formie pasywnej (pozostają one jedynie w pamięci osób starszego pokolenia). Ilościowo przeważają pieśni, wśród nich pieśni dotyczące obrzędowości dorocznej (kolędy, obrzędowe pieśni wiosenne, wielkanocna pieśń ludowa) i rodzinno-obrzędowe (pieśni weselne i przyśpiewki), pieśni obyczajowe (pieśni miłosne i rodzinne oraz ballady i kołysanki), następnie pieśni historyczne (kozackie, strzeleckie i powstańcze). Folklor prozatorski reprezentują opowiadania demonologiczne, przekazy historyczne i opowieści (o prześladowaniu i wysiedleniu Ukraińców na Sybir, deportacji, wielkim głodzie).

Elektroniczne Archiwum Ukraińskiego Folkloru powstało w wyniku połączenia doświadczeń i ścisłej współpracy ukraińskich i zagranicznych instytucji prowadzących archiwizację tradycji folklorystycznej. Są to naukowo-badawcze laboratoria etnomuzykologii we Lwowie, Kijowie

Uniwersytet Lwowski im. I. Franki

i Rownie, Instytut Sztuki, Folkloru i Etnologii im. Maksyma Rylskiego (Kijów), Centrum Ukraińskiego i Kanadyjskiego Folkloru im. Bohdana Medwidskiego Uniwersytetu Alberta, Kanada (Peter and Doris Kule Centre for Ukrainian and Canadian Folklore, Bohdan Medwidsky Ukrainian Folklore Archives, University of Alberta, Edmonton, Alberta, Canada), Austriackie Towarzystwo Pieśni Ludowych, Wiedeń, Austria (Österreichisches Volksliedwerk), Archiwum Fonograficzne Austriackiej Akademii Nauk (Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wiedeń, Austria), Zbiory Fonograficzne Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska). Archiwum zaprojektowane zostało jako swoiste robocze laboratorium dla badaczy i koneserów folkloru ukraińskiego, którzy chcą udostępnić Archiwum swoje materiały z badań terenowych w celu ich naukowego, oświatowego i ogólnego wykorzystania. Dzięki istniejącemu Archiwum można obecnie prowadzić efektywne poszukiwania zjawisk tradycji ludowej, systematyzację, przygotowywać teoretyczne opracowania i popularyzować twórczość folklorystyczną Ukraińców.

Elektroniczne Archiwum Ukraińskiego Folkloru - <http://folklore-archive.org.ua> – specjalistyczna strona internetowa przeznaczona do gromadzenia elektronicznych materiałów folklorystycznych, służących zarówno badaniom naukowym, jak i działalności kulturowo-oświatowej. Archiwum prezentuje nowoczesne tendencje w dziedzinie archiwizowania tradycji folklorystycznej. Jednocześnie dokumentuje i popularyzuje kulturę duchową, włączając w to zdobycze współczesnej technologii informacyjnej.

Swoją pracę uważamy za perspektywiczną dla pełnowartościowego rozwoju folklorystyki. Naszym zadaniem jest ocalenie ludowej tradycyjnej kultury od zapomnienia i zniszczenia przez współczesne procesy cywilizacyjne. Zadanie to – moim zdaniem – wykonujemy należycie.

Ukraińscy literaturoznawcy i folklorysty badają konkretne zjawiska procesu historyczno-literackiego, w szczególności strukturę gatunków i ich poetykę. Wartościowe z tego obszaru badań są prace Iwana Denysiuka i Nonny Kopytiańskiej poświęcone dziedzictwu określonych twórców itp. Zachowywane i opracowywane są wytwory oralnej twórczości ludowej w kontekście współczesnych procesów cywilizacyjnych.

Tak więc, ukraińscy uczeni robią wszystko, aby literaturoznawstwo i folklorystyka rozwijały się w nurcie współczesnych tendencji europejskiej i ogólnoswiatowej nauki.

WASYL IWASZKIW

Z UKRAIŃSKIEGO PRZETŁUMACZYŁA ANNA MIKICIUK

Wasył Iwaszkiewicz – profesor nauk filologicznych, kierownik Katedry Ukraińskiej Folklorystyki im. Filareta Kołesy Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki, profesor Uniwersytetu Szanghajskiego